

РОЗДУМИ ПРО ПАМ'ЯТЬ У ТВОРЧОСТІ
ОКСАНИ ЗАБУЖКО ТА ДУБРАВКИ УГРЕШИЧ

Катерина БУЦЬКА,

Національна академія наук України,
Інститут літератури імені Тараса Шевченка,
butskaya_katya@ukr.netREFLECTIONS ON MEMORY IN THE WORKS BY
OKSANA ZABUZHKO AND DUBRAVKA UGREŠIĆ

Kateryna BUTSKA,

National Academy of Sciences of Ukraine,
Taras Shevchenko Institute of literature,
ORCID ID 0000-0002-0493-9643

Kateryna Butska. Reflections on Memory in the Works by Oksana Zabuzhko and Dubravka Ugrešić. The article is dedicated to a comparative study of reflections on memory in the works by O. Zabuzhko and D. Ugrešić. **The purpose** of the article is to highlight the differences and similarities in the writers' interpretations of the post-communist turn in collective memory. The scientific **novelty** of the article is defined by the fact that it is the first attempt of comparative study of reflections on memory in the works by O. Zabuzhko and D. Ugrešić in Ukrainian literary studies. The novels "The Museum of Abandoned Secrets" by O. Zabuzhko and "The Museum of Unconditional Surrender" serve as the **material** for the study. The context of the analysis is expanded by looking at the writers' publicist work, namely the collections of essays "Culture of Lies. Antipolitical Essays" by D. Ugrešić and "Chronicles of Fortinbras" by O. Zabuzhko. The main research **methods** used in the article are the comparative and the cultural historical. **Conclusions.** The common features of the interpretation of memory issues in the works of the selected authors are their interest in changing the discourse of memory as a result of the fall of communism, their attention to ideological manipulations with collective memory, and a clear opposition between "official history" and private memories. The main differences in the writers' reflections are defined by the fact that D. Ugrešić's criticism is directed primarily against nationalist narratives of the past, while O. Zabuzhko reflects on the tragic consequences of imperial influence on the collective memory and identity of Ukrainians.

Keywords: *collective memory, postcolonialism, postcommunism, Slavic literature, D. Ugrešić.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Помежів'я ХХ-ХХІ століть позначене глобальним зростанням інтересу до проблематики пам'яті, яке сучасні дослідники називають "бумом пам'яті" та розквітом так званої "індустрії пам'яті"¹ у науковому та суспільному житті. Французький історик П'єр Нора називає цю тенденцію "всесвітнім торжеством пам'яті" та "меморіальною епохою", настання якої було спричинене процесами деколонізації та "демократизації історії"². Специфічним чином настання "меморіальної епохи" відобразилося в літературах постколоніальних спільнот, які, звільнившись з-під гніту тоталітарних впливів, взялися до актуалізації власної історії та колективної пам'яті.

За розпадом Радянського Союзу та завершенням ери Югославії слідувало утворення незалежних національних держав, перед якими постало завдання легітимізації власної ідентичності через мову, історію та інші аспекти культури. У сфері пам'яті крах комуністичних імперій призвів до зміни цензурованого державою авторитарного дискурсу на національні наративи, які б утверджували історичну й культурну незалежність національних спільнот.

Саме художнє письменство, на думку Ярослава

Поліщука "засвідчує реальні шляхи трансформації колективної пам'яті, її якісного переосмислення"³ в умовах цивілізаційних зрушень. Посткомуністичний поворот у колективній пам'яті отримав різні інтерпретації у різних слов'янських літературах. Розглянемо його відмінні трактування, окреслені у творчості видатних письменниць та інтелектуалок Дубравки Угрешич та Оксани Забужко. Д. Угрешич та О. Забужко – видатні слов'янські письменниці, спільний контекст творчості яких визначається як приналежністю до слов'янського літературного кола, так і історичним досвідом: обидві письменниці були свідками розпаду соціалістичних імперій, до складу яких належали їхні батьківщини. Цей досвід відобразився у їхній художній та публіцистичній творчості, зокрема у контексті роздумів про пам'ять.

Історіографія питання. Наукові напрацювання, що стосуються ревізії культурної пам'яті, ретрансльованої у літературних текстах, лежать на перетині власне літературознавчих досліджень та студій пам'яті (*memory studies*). Теоретичні студії пам'яті були закладені у працях Аляйди Ассман⁴, Ренати Лахман⁵, Астрід Ерл⁶ та ін. В українській науці цей міждисциплінарний напрям представлений працями Ярослава Поліщука⁷,

¹ Kis O. "Kolektyvna pamiat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor" [Collective Memory and Historical Trauma: theoretical reflections in the background of female memories about Holodomor], *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo: zb. nauk. pr., za red. H. Hrinchenko, N. Khanenko-Frizen; Kharkiv: Skhidnyi instytut ukrainoznavstva im. Kovalskykh*, 2010, P. 171 [in Ukrainian]

² Nora P. Vsemirnoe torzhestvo pamiati [The Global Triumph of Memory], URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.html> (24.11.2020) [in Russian]

³ Polishchuk Ya. "Peizazhi (ne)pamiati v suchasniï ukrainiskii literature" [The Landscapes of (Non)remembering in Contemporary Ukrainian Literature], *ТЕКА Комісії Польско-Українських Зв'язків Kulturovych*, 2021, Vol. 6(15) P. 83–84 [in Russian].

⁴ Assman A. Prostory spohadu: formy ta transformatsii kulturnoi pamiati [Memory Spaces. Forms and transformations of cultural memory], Kyiv: Nika-tsent, 2012, 440 p. [in Ukrainian].

Оксани Пухонської⁸, Віри Агесвої⁹ та ін.

Німецька дослідниця А. Ерлі наголошує на тому, що роздуми про пам'ять у літературі дозволяють не тільки "зазирнути" у минуле, а й певним чином потрактувати його конкретну репрезентацію. Письменство "одночасно творить пам'ять і рефлексує щодо неї", при чому найглибша рефлексія відбувається у творах, які "привертають увагу до процесів і проблем пам'яті"¹⁰.

Художня проза та есеїстика О. Забужко та Д. Угрешич є репрезентативними з точки зору рефлексій на тему пам'яті: їм властива тематизація минулого, зіставлення часів, настанова на викриття маніпуляцій із колективною пам'яттю тощо. У романах "Музей безумовної капітуляції" ("Музей bezuvjetne predaje", 1996) Д. Угрешич та "Музей покинутих секретів" (2009) О. Забужко хорватська й українська письменниці торкаються проблеми ідеологічно зумовлених репрезентацій минулого: тоталітарного (югославського, радянського) та національного (хорватського, українського).

Нагороджений літературною премією Центральної Європи "Ангелус", роман О. Забужко "Музей покинутих секретів" традиційно розглядається саме у світлі проблематики пам'яті – у працях Я. Поліщука¹¹, Ю. Зерній¹², Х. Рутар та ін. Творчість видатної хорватської письменниці Д. Угрешич досі чекає на системну літературознавчу рецензію в українській науці. Наразі їй присвячені поодинокі рецензії та розвідки¹⁴.

Наукова новизна нашого дослідження визначається тим, що воно є першою в українському літературознавстві спробою порівняльного осмислення рефлексій на тему пам'яті у творчості О. Забужко та Д. Угрешич.

Метою статті є зіставлення інтерпретацій посткомуністичного повороту у колективній пам'яті у роздумах О. Забужко та Д. Угрешич на матеріалі романів "Музей покинутих секретів" та "Музей безумовної капітуляції". Контекст дослідження розширено за рахунок

уваги до публіцистики письменниць, а саме збірок есеїв "Культура брехні. Антиполітичні есеї" ("Kultura Laži. Antipolitički eseji", 1995) Д. Угрешич та "Хроніки від Фортінбраса" (1999) О. Забужко.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про колективну пам'ять, не можна оминати увагою її конфліктну природу. З одного боку, пам'ять є однією з основ ідентичності. З іншого ж боку, як слушно зауважує українська дослідниця Людмила Нагорна, пам'ять є джерелом конфліктності: "Коли проблеми "свій/чужий" виводяться на політичний подіум, то пошук істини автоматично підмінюється пошуком "правди", а таких "правд" звичайно буває кілька. У соціумах, розташованих поруч, особливо, коли вони мають спільне історичне минуле, завжди знаходяться точки незбігу не лише у сфері безпосередніх інтересів, але й у сфері колективних спогадів. Що вже казати про довготривалий емоційний вплив пам'яті про травми, репресії, депортації тощо, а також про її використання у політичній боротьбі"¹⁵. Колективні спогади можуть бути використані як політичний інструмент міфологізації, цензури, авторитарних наративів та генеалогічних міфів. "Реваншизм, етнічні чистки та війна – це все результати пам'яті" – стверджує історик Тімоті Снайдер¹⁶. Цю ж думку провадить компаративіст Андреас Гюйссен: висвітлюючи досвід розпаду Югославії з точки зору проблематики пам'яті, дослідник зазначає, що пам'ять може мобілізуватися на службу підступній політиці етнічних чисток¹⁷.

Експлуатація пам'яті у політичній боротьбі пробуджених у 90-х роках балканських націоналізмів є однією з провідних тем як художньої творчості, так і полемічного есеїстики Д. Угрешич. Конфлікт наративів, який супроводжував розпад Югославії, письменниця висвітлює в есе під назвою "Конфіскація пам'яті": "Нова влада, "посткомуністична", перейнявши досвід своїх попередників-комуністів, усвідомлює високу маніпулятивну цінність

⁵ Lachmann R. *Mnemonic and Intertextual Aspects of Literature. Media and Cultural Memory: an international and interdisciplinary handbook*, Edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2008, P. 301–310 [in English].

⁶ Erll A. *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory Media and Cultural Memory: an international and interdisciplinary handbook*, Edited by Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin and New York: Walter de Gruyter, 2008, P. 389–399 [in English].

⁷ Polishchuk Ya. *Revizii pamiati: literaturna krytyka*. [Revision of Memory: Literature Critics], Lutsk: PVD "Tverdnyia", 2011, 216 p. [in Ukrainian]; Polishchuk Ya. *Poshuky Skhidnoi Yevropy: tyni mynuloho, mirazhi maibutnoho* [Searching for Eastern Europe: Shadows of the past, mirages of the future], Chernivtsi: Knyhy – KhKhI, 2020, 192 p. [in Ukrainian]; Polishchuk Ya. "Peizazhi (ne)pamiati v suchasni ukrainskii literatury" [The Landscapes of (Non)remembering in Contemporary Ukrainian Literature], *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*, 2021, Vol. 6(15), P. 83–84 [in Ukrainian].

⁸ Pukhonska O. *Literaturny vymir pamiati: monohrafiia* [Literature Dimension of Memory], Kyiv: Akademvydav, 2018, 304 p. [in Ukrainian]; Pukhonska O. "Literatura i pamiat: versii vzaiemovplyvu" [Literature and Memory: Versions of Mutual Influence] *Naukovi Zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia": serii "Filolohiia"*, Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 2018, Vyp. 4(72), P. 191–193 [in Ukrainian].

⁹ Aheieva V. *Za lashedamy imperii. Esei pro ukrainsko-rosiiskii kulturni vidnosyny* [Behind the Scenes of the Empire. Essays on Ukrainian-Russian cultural relations], Kyiv: Vikhola, 2021, 360 p. [in Ukrainian].

¹⁰ Erll A. *Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory Media and ...*, op. cit., P. 391.

¹¹ Polishchuk Ya. "Reinterpretatsiia pamiati v suchasnomu ukrainskomu romani" [Reinterpretation of Memory in the Contemporary Ukrainian Novel], *Naukovi zapysky. Serii "Filolohichna"*, Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho un-tu "Ostrozka akademiia", 2012, P. 183–204 [in Ukrainian].

¹² Zernii Yu. *Yak suspilstva pamiataiut: vlastyvoli ta mekhanizmy funktsionuvannia istorychnoi pamiati*. [How Societies Remember: Features and Mechanisms of Historical Memory], *Stratychichni priorytety. Naukovo-analitychni shchokvartalnyi zbirnyk*, 2008, Vyp. 4 (8), P. 35–43 [in Ukrainian].

¹³ Rutar Kh. *Mistsia pamiati u romani Oksany Zabuzhko Muzei pokynutykh sekretiv* [Places of Memory in the novel Museum of Abandoned Secrets by Oksana Zabuzhko], *Spheres of Culture*, 2017, Vol. 16, P. 345–353 [in Ukrainian].

¹⁴ Butska K. "Muzeifikatsiia povsiakdennia: pobut yak prostir pamiati pro epokhu, shcho pishla" [Museumification of Everyday Life: Everyday Life as a Space of Memory of a Bygone Age], *Problemy suchasnoho literaturoznavstva*, 2021, Vyp. 18, P.6–12 [in Ukrainian]; Uliura H. *Eksponat na rekonstruktsii: retsenziia Hanny Uliury na knyzhku "Muzei bezumovnoi kapituliatsii"* Dubravky Ugrishych [An exhibit under reconstruction: Hanna Uliura's review of the book The Museum of Unconditional Surrender] URL: <https://womo.ua/eksponat-na-rekonstruktsiyi-kniga-muzei-bezumovnoyi-kapituluyatsiyi-dubravki-ugreshich/> (05.03.23) [in Ukrainian].

¹⁵ Nahorna L. P. *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii* [Historical memory: theories, discourses, reflections], Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012, P.11 [in Ukrainian].

¹⁶ Snyder T. *Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory: Twentieth-Century Poland, Ukraine, and Lithuania. Memory and Power in Post-war Europe*, ed. by Jan-Werner Moller. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, P. 39 [in English].

¹⁷ Ghjujssen A. "Beghstvo Ot Amnezii. Muzej Kak Massmedya." [Escape from Amnesia: The Museum as Mass Medium], *Iskusstvo*, 12 (581), 2012. URL: iskusstvo-info.ru/beghstvo-ot-amnezii-muzej-kak-massmedia (25.04.23) [in Russian].

колективної пам'яті. Адже колективна пам'ять може стиратися і знову записуватися, деконструватися і конструюватися, конфіскуватися і ре-конфіскуватися, проголошуватися політично коректною й некоректною (...) Політична боротьба – це боротьба за простір колективної пам'яті”.

Поряд із *конфіскацією пам'яті*, ключовими в концепції Д. Угрешич є поняття *терору пам'яттю* і *терору забуттям*, які письменниця обгрунтувала у збірці “Культура брехні. Антиполітичні есеї”. Ці процеси є паралельними та спрямованими на утвердження “нової правди” у новій державі: *терор пам'яттю* – це стратегія, що утверджує спадкоємність національної ідентичності (очевидно перерваної), *терор забуттям* – стратегія, у якій “югославська” ідентичність і будь-яка найвіддаленіша перспектива її відновлення, знищується”¹⁹. Як бачимо, конструювання національної ідентичності на основі національних наративів осмислюється як *терор пам'яттю*, який “не чурається” мегаломанії, героїзації, міфологізації, абсурду, а отже, брехні”²⁰.

У романі “Музеї безумовної капітуляції” зміна панівного історичного дискурсу на теренах колишньої Югославії зображується як простір маніпуляцій та переписування історії. Ефект *конфіскації пам'яті* або *терору забуттям* відображений у мотиві ретушування фотографій. Приміром, в одному з розділів роману йдеться про те, як хорватська жінка старанно затерла розпізнавальні знаки уніформи загиблого на війні чоловіка для того, щоб приховати його приналежність до “хибної сторони”: “Там риска, тут плямка – і батькова воєнна уніформа поволі перетворилася в якийсь незрозумілий одяг”²¹. А 45 років потому, коли “коли “хибний бік” пережив ретушування своєї історичної ролі”, єдине, що дізнався про свого діда онук військового, було те, що той “зник у вихорі війни”²². Іншою ілюстрацією є історія матері оповідачки, котра під тиском “нової правди” замислюється над тим, щоби позбутися югославських військових нагород свого чоловіка та стерти червону зірку з його надгробку. Однак, засоромившись, жінка відганяє цю думку: “знаєш, коли опинившись перед малою зіркою над батьковим іменем, вона вперше її по-справжньому прийняла і власну біографію”²³. Як видно з наведеної цитати, Д. Угрешич пов'язує самоусвідомлення особистості не з національним самовизначенням, а з прийняттям югославської історії як частини власної біографії. У цьому прийнятті вбачається особистий опір *конфіскації пам'яті*, тоді як криза ідентичності “югославського народу” осмислюється як результат нав'язування “нової правди” незалежних постюгославських держав.

Коли ми спробуємо перенести обгрунтовані хорватською письменницею поняття *конфіскації пам'яті*, *терору пам'яттю* та *терору забуттям* в український контекст, їхнє трактування у межах опозиції “соціалістичне минуле – національна історія” буде відмінним, коли не протилежним.

Це зумовлено специфікою українського простору, в якому “необхідно брати до уваги комуністичну владу над пам'яттю та національною історіографією”²⁴. За О. Забужко, комуністична влада над колективною пам'яттю українців полягала в тому, що цю пам'ять “затято “одбивали” всіма мислимими способами, включно з ГУЛАГом”²⁵. У романі “Музей покинутих секретів” письменниця зосереджується на наслідках конфіскації пам'яті українців, вчиненої тоталітарним режимом СРСР. В інтерв'ю “Українському журналу” з нагоди першого видання роману О. Забужко порівняла процес стирання пам'яті з лоботомією, яка є наслідком тоталітаризму: “... ніби видалено в нашого суспільства орган, який відповідає за зв'язок часів і дає змогу бачити й розуміти, звідки береться сьогоднішнє, що воно – з дня вчорашнього, позавчорашнього і так далі. Це, по-моєму, найстрашніший наслідок тоталітаризму. Для цього обробляли не одне покоління, – пам'ять послідовно, по-Орвелівськи відбивали ще нашим дідам і батькам, забороняючи згадувати як “нечинне” все, що не входило в офіційний наратив”²⁶.

Розвінчування “офіційного наративу” є закономірним явищем у конструюванні нового – постколоніального – дискурсу пам'яті. Про це говорить Тамара Гундорова, ведучи мову про формування посттоталітарної свідомості. На думку дослідниці, така свідомість “виростає на ґрунті розвінчування офіційної правди. Саме посттоталітарне гетерогенне мовлення підриває офіційну свідомість і відкриває брехливість тоталітарної ідеології, зокрема тієї, яка дістала назву офіційної правди”²⁷. У романі “Музей покинутих секретів” різке протиставлення “офіційної правди” та приватної пам'яті про пережите звучить з уст жовтної героїні Дарини Гошчинської, коли вона розпочинає журналістське розслідування для сюжету про українських повстанців: “...надо вже різнилася наколочена в родинах пам'ять проти того, що належалося завчати по підручнику, виникала суто хімічна реакція несумісності: клекотіло, булькотіло, і випадало в осад на адресу підручника чітке й презирливе: брехня!...”²⁸. Альтернативна, “наколочена в родинах пам'ять” підриває засади колоніальної міфології, спонукаючи до реконструкції “підпільного”, “нечинного” минулого.

П. Нора у статті “Всесвітнє торжество пам'яті” вказує на властивий пам'яті “новий престиж демократичності і протесту”, якого позбавлена історія, що в усі часи знаходилася в руках можновладців. Пам'ять висловлює претензію “на істину більш “істинну”, ніж істина історії: істину живої пам'яті про пережите”. Чітке протиставлення офіційної історії та “живої пам'яті про пережите” є спільною рисою романів “Музеї безумовної капітуляції” Д. Угрешич та “Музей покинутих секретів” О. Забужко. Обидві письменниці довіряють “живій пам'яті про пережите”, яку асоціюють з приватною сферою: особистими спогадами, родинними фотоальбомами, пам'ятними дрібничками.

Приміром, Дарина у романі О. Забужко довіряє тільки

¹⁸ Ugrešić D. Kultura laži. Antipolitički eseji. [Culture of Lies. Antipolitical Essays], Beograd: Fabrika knjiga, 2008, P. 115 [in Croatian].

¹⁹ Ibidem, P. 113.

²⁰ Ibidem, P. 114.

²¹ Ugrëshych, D. Muzei bezumovnoi kapituliatsii, [Museum of Uncoditional Surrender], Pereklad A. S. Liubka. Chernivtsi: Knyhy – KhKhI, 2020, P. 40 [in Ukrainian].

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Snyder T. Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory..., op. cit., P. 39.

²⁵ Zabuzhko O. Khroniky vid Fortinbrasa. [Chronicles of Fortinbras] Kyiv: Fakt, 2009, P. 96 [in Ukrainian].

²⁶ Zabuzhko O. “Vsia nasha istoriia – tse muzei pokhovanykh sekretiv” [Our Entire History is a Museum of Buried Secrets], Ukrainskyi zhurnal, 2008, Vol. 8, P. 47–48 [in Ukrainian].

²⁷ Hundorova T. Pisljachornobylska biblioteka. Ukrainskyi literaturnyi postmodern [Post-Chernobyl Library. Ukrainian literary postmodernism], Kyiv: Krytyka, 2005, P. 177 [in Ukrainian].

²⁸ Zabuzhko O. Muzei pokynutykh sekretiv. [Museum of Abandoned Secrets], Kyiv: KOMORA, 2020, P. 62 [in Ukrainian].

²⁹ Nora P. Vsemirnoe torzhestvo pamiaty..., op. cit.

приватним історіям, її принцип – “не вірити колективному досвіду, нікому в принципі, бо то все лажа й гониво для заморочки трудящих, а покладатись можна тільки на “сторі” окремих людей”³⁰. Істину вона шукає у випадкових слідах минулого, які, на відміну від офіційного нарративу, “не брешуть”: “я вірю загубленим орієнтирам – далеко більше, ніж готовим історіям, які хтось для мене вже обпратив, засмажив, заправив і подав на стіл. (...) Я знаю, що ці викопні рештки загублених цивілізацій – багатьох-багатьох загублених цивілізацій, що колись існували під людськими іменами, – не брешуть”³¹.

Подібно, Д. Угрешич довіряє виключно індивідуальним спогадам, утіленим, наприклад, у домашніх фотоальбомах. Невпорядковані старі фотографії оживлюють “ненаписану історію щоденного життя”³², яка, очевидно, є єдиною прийнятною формою історії для хорватської письменниці, адже не зводить сенс суперечливого досвіду минулого до чітко артикульованого канону. Після розпаду Югославії матір оповідачки стикається з екзистенційною дезорієнтацією, трагічним “не прямуванням нікуди”: “Сиділа так у своїй квартирі, наче в поїзді, нікуди не їдучи, бо й не мала куди, і тримала на колінах своє єдине майно, свої альбоми, скромне досє свого життя”³³. У наведеній цитаті чітко окреслено роль індивідуальної пам’яті, втіленої в альбомах (“скромному досє життя”), яка є єдиною опорою людини в умовах кризи ідентичності.

Родинна та індивідуальна пам’ять, що опонує націоналістичним метанаративам, репрезентована у т.зв. “Домашньому музеї” – таку назву має друга частина роману Д. Угрешич, присвячена альтернативному простору пам’яті. “Домашнім сховищем спогадів”, “коморою для спогадів”, “центральною складом спогадів” оповідачка називає сумочку зі свинячої шкіри, що дісталася їй у спадок від матері. У ній зберігаються пам’ятні дрібнички: “фотографії (здебільшого мамині), кілька листів (батькових), одна золота монета, золотий крейцер, срібна табакерка, шаль із чистого шовку і завиток волосся”³⁴. “Домашній музей” забезпечує матеріальний зв’язок з пережитим минулим. Письменниця вихоплює з потоку часу індивідуальне життя і представляє його як музейний експонат на тлі деперсоніфікованої історії. Цю ж процедуру вихоплення індивідуального життя з потоку історії здійснює й Дарина Гоциньська у своїй журналістській діяльності: “Я вірю зацілілим жестам і позначкам на книгах, незумисно підловленим на аматорських знімках мімічним гримаскам і неправильно надгрізеним мундштукам...”³⁵. Як бачимо, обидві письменниці звертаються до фрагментарних форм пам’яті, які виразно протиставляються – і протистояють – офіційній історії.

Принципове розходження у роздумах Д. Угрешич та О. Забужко визначається тим, у чиїх руках перебуває “офіційна правда” в кожному з контекстів – хорватському та українському. У розумінні Д. Угрешич терор пам’яттю і терор забуттям здійснюється націоналістичними елітами, котрі у “Музеї безумовної капітуляції” зображені як “господарі війни”³⁶, “володарі оніроманти”, тлумачі сновидінь, які відкривають народам сенс їхніх “тисячолітніх снів”³⁷.

Д. Угрешич засвідчує неприйняття нової інтерпретації історії. Її роман можна розглянути як спробу повернути собі югославське минуле на власних умовах, по-своєму скомпонувати уламки індивідуальної й колективної пам’яті, які не вписуються у метанаратив національного “тисячолітнього сну”.

На відміну від хорватської письменниці, О. Забужко осмислює маніпуляції з колективною пам’яттю як злочин тоталітарного режиму. Одним із виявів буквальної конфіскації пам’яті, показаних у романі “Музеї покинутих секретів”, є знищення та вивезення архівів після проголошення незалежності України: “Ніхто ніколи не дізнається, що було вивезено з українських архівів до Москви в 1990-му, а що спалено вже після проголошення незалежності – в ті осінні дні 1991-го, коли ми, молоді-дурні, радісно марширували по Володимирській перед більше-нестрашною темно-сірою озією й скандували: “Ганьба!” А всередині, в дворі люди тимчасом займалися ділом: палили “вездокі”, зачищали сліди”³⁸; “А по Проводу, так ті взагалі до Москви вивезли — туди купу українських архівів повозили, востаннє вже в 1991-му, після 24 серпня, як тільки незалежність проголосили, – мели тоді, кажуть, як у 1941-му перед приходом німців, просто в дворі кілька тижнів папери палили – сліди замітали...”³⁹. Наслідки послідовного “відбивання пам’яті” українській спільноті визначають авторську настанову “Музею покинутих секретів”, вкладену в уста головної героїні Дарини: “... нагадати народові забути сторінки недавньої історії (так, наче той народ мав у запасі бодай якісь незабуті сторінки – хоч давні, хоч недавні!)”⁴⁰. Цими забутими, “конфіскованими” сторінками є голодомор, визвольна боротьба УПА, історія “відбивання пам’яті” шістдесятників, переслідування українських журналістів у 90-х роках ХХ ст..

Коли в “Музеї покинутих секретів” визначальними категоріями є національна історія і пам’ять, Д. Угрешич зосереджується на втраті югославської пам’яті. В есе “Конфіскація пам’яті” вона стверджує, що “з розпадом Югославії почався процес конфіскації югославської колективної пам’яті та її заміни конструктом національної пам’яті”, в результаті якого “одну пам’ять стерли задля встановлення іншої”⁴¹. Хорватська письменниця була свідком формування незалежних національних держав на уламках СФРЮ. У “Музеї безумовної капітуляції” вона описує цей історичний період як час, “коли змінилися назви вулиць, коли змінилася мова й країна, і прапори, і символи; коли змінилися назви установ, шкіл, поїздів і літаків; коли хибна сторона стала правильною, а правильна зневацька зробилася хибною; коли одні люди вперше почали боятися власних імен, а інші водночас уперше перестали боятися своїх (...) коли розпадалися старі міфи і гарячково створювалися нові”⁴². Наведена цитата відображає інтерпретацію перейменування вулиць та установ, тобто зовнішній вияв зміни історичного дискурсу. Д. Угрешич трактує цей процес як інверсію історії – перетворення винних у правих і навпаки.

О. Забужко торкається теми перейменувань в есеї “Філософія й культурна притомність нації”. На думку української письменниці, зміна топонімів та інших фізичних об’єктів – це “в наших умовах під кожним оглядом dokonечне

³⁰ Zabuzhko O. Muzei pokynutykh sekretiv..., op. cit., P. 282.

³¹ Ibidem, P. 52.

³² Ugrešych, D. Muzei bezumovnoi kapituliatsii..., op. cit., P. 38.

³³ Ibidem, P. 40.

³⁴ Ibidem, P. 26.

³⁵ Zabuzhko O. Muzei pokynutykh sekretiv..., op. cit., P. 52.

³⁶ Ugrešych, D. Muzei bezumovnoi kapituliatsii..., op. cit., P. 259.

³⁷ Ibidem, P. 260.

³⁸ Zabuzhko O. Muzei pokynutykh sekretiv..., op. cit., P. 707.

³⁹ Ibidem, P. 254.

⁴⁰ Ibidem, P. 47.

⁴¹ Ugrešić D. Kultura laži. Antipolitički eseji..., op. cit., P. 315.

⁴² Ugrešych, D. Muzei bezumovnoi kapituliatsii..., op. cit., P. 39.

“розчаклування” українського світу від комуністично-поганських знакових “заклять”⁴³. Як бачимо, в українському контексті перейменування вулиць є поверненням до стану дорадянської “чистоти”, звільненням від нав’язаного ззовні нарративу, тоді як Д. Угрешич осмислює подібний процес у Хорватії як насадження нових, “гарячково створених” міфів.

По-різному хорватська й українська авторки сприймають трансформацію колективної ідентичності, зумовлену падінням комуністичних режимів у їхніх країнах. У “Музеї безумовної капітуляції” трагізм кризи ідентичності югославського народу втілений в образі матері оповідачки, яка після розпаду Югославії лишилася “без захисників і прапора, без батьківщини, майже безіменна, без своїх внутрішнього й закордонного паспортів”⁴⁴. Що ж до “нових міфів” незалежних держав, відновлених після розпаду Югославії, Д. Угрешич відверто іронізує над ними. Приміром, виразно іронічним є епізод, у якому оповідачка зустрічається з офіціантом-іранцем у берлінському ресторані: “Не мусите мучитися з німецькою, – перебиває мене італієць своєю хорватською із сильним боснійським акцентом. – Оооо! Звідки ви? – радісно питаю я свого земляка. – З Ірану. – Як це, з Ірану?! – Я вчився в університеті в Сараєві. – Тобто ви не боснієць, а іранець? – Так, але пссс! Тут я вдаю, що я італієць”⁴⁵. В абсурдній постаті іранця, який говорить хорватською і прикидається італійцем, вбачається іронія щодо антинаукових, націоналістично забарвлених іранських теорій походження хорватів і сербів, які набули популярності у новопроголошених республіках у 90-х роках ХХ ст. Іронія Д. Угрешич має глибоке філософське підґрунтя, пов’язане з проблематикою ідентичності. Новий історичний дискурс на теренах колишньої Югославії пропагував ідентичність *інакших* хорватів, або *інакших* сербів, які б мали *інакше* (наприклад, іранське) походження, ніж решта народів СФРЮ.

Коли в “Музеї покинутих секретів” Д. Угрешич підважує націоналістичні претензії на *інакшість*, О. Забужко викриває імперський дискурс *однаковості* як один із інструментів *терору пам’ятанням*: “само зоднаковіння мислилось як гарант єдності: історична пам’ять усіх “племен і народностей” не мусить сягати глибше 1917 року (...) ясно річ, за винятком “воз’єднань”, “приєднань” та “добровільних входжень”, покликаних доводити, що “ми завжди були разом””⁴⁶. Роздуми О. Забужко підсвічують постколоніальне значення історичної пам’яті. Заперечення *інакшості* українська письменниця осмислює як механізм колонізації, адже “щоб імперія була “тривкою”, та що там “тривкою” — вічною! (“сплотила навіки велика Русь”!), її населення мусить являти не якийсь там строкатий “конгломерат”, а добре вварену однорідну масу”⁴⁷. Отже, специфічною рисою трактування колективної пам’яті у творчості О. Забужко є його антиімперське, постколоніальне спрямування.

Коротко розглянувши основні аспекти осмислення пам’яті у роздумах Д. Угрешич та О. Забужко, можемо дійти наступних **висновків**. Спільним для обох авторок є інтерес до проблематики пам’яті, зокрема до ідеологічних маніпуляцій з колективними спогадами: знищення та “стирання” пам’яті, нав’язування штучних історичних конструктивів тощо. З огляду на спільну проблематику, універсальне значення мають обґрунтовані Д. Угрешич поняття *терору пам’яттю*, *терору забуттям*, *конфіскації пам’яті*.

Обидві письменниці чітко протиставляють освячену владним авторитетом “офіційну історію” та індивідуальну пам’ять, втілену у фрагментарних формах. Альтернативні

дискурси — “наколочена у родинах пам’ять” (О. Забужко), “ненатисана історія щоденного життя” (Д. Угрешич) — осмислюються як джерела істини про пережите минуле, тоді як чітко артикульовані нарративи насадженої “правди” є інструментами викривлення колективної пам’яті.

Хоча загальні принципи трактування проблематики пам’яті є спільними для обох письменниць, їхні концепції виявляють низку сутнісних відмінностей.

Переписування історії, міфологізацію, абсурдизацію чи, загальніше, *терор пам’яттю* та *терор забуттям* Д. Угрешич осмислює як ознаки націоналістичного дискурсу пам’яті, спрямованого на знищення югославської ідентичності. Натомість О. Забужко висвітлює процеси “відбивання” колективної пам’яті та руйнування національної ідентичності українців. Ці процеси українська письменниця пов’язує з колоніальним становищем української нації у тоталітарній державі.

У романі Д. Угрешич “Музей безумовної капітуляції” стирання пам’яті про югославське минуле сприймається як трагічний наслідок розпаду СФРЮ, а деконструкція югославської ідентичності — як колективна травма. На відміну від Д. Угрешич, О. Забужко проблематизує конфіскацію національної пам’яті українців, яка була замінена конструктом радянської історії. Коли для О. Забужко національна історія є природним засновком формування ідентичності, Д. Угрешич розглядає процеси формування “нової правди”, відмінної від югославської, як інверсію історії та заміну однієї міфології на іншу. Відповідно, посткомуністична зміна дискурсу, що виявляється передусім у перейменуванні вулиць, установ та інших об’єктів, сприймається письменницями по-різному. Для О. Забужко це — “розчаклування” українського простору від “заклять” тоталітаризму. Для Д. Угрешич — це гарячкове насадження “нових міфів”, що призводить до екзистенційної дезорієнтації суспільства та індивіда. Хорватська письменниця іронізує над націоналістичними нарративами про *інакшість* окремих народів колишньої Югославії, тоді як О. Забужко навпаки викриває імперський міф про спільність історії, спрямований на уніфікацію народів колишнього СРСР.

Відмінні риси концепції пам’яті Д. Угрешич та О. Забужко визначаються як світоглядною парадигмою кожної з письменниць, так і специфікою історичного досвіду їхніх батьківщин. Відображення цього досвіду у літературних текстах заслуговує на науковий інтерес та подальше дослідження у межах літературознавства та студій пам’яті.

Буцька Катерина — аспірантка сектора компаративістики Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України. Коло наукових інтересів: компаративні дослідження слов’янських літератур, українська література кін. ХХ — поч. ХХІ століть, студії пам’яті.

Butska Kateryna — PhD student at the Sector of Comparative Studies of the Taras Shevchenko Institute of Literature (National Academy of Sciences of Ukraine). Scientific interests: comparative studies of Slavic literatures, Ukrainian literature of the end of the twentieth-the beginning of the twenty first century, memory studies.

Received: 20.05.2023

Advance Access Published: June, 2023

© K. Butska, 2023

⁴³ Zabuzhko O. Khroniky vid Fortinbrasa..., op. cit., P. 138.

⁴⁴ Ugreshych, D. Muzei bezumovnoi kapituljatsii..., op. cit., P. 40.

⁴⁵ Ibidem, P. 226-227.

⁴⁶ Zabuzhko O. Khroniky vid Fortinbrasa..., op. cit., P. 108.

⁴⁷ Ibidem, P. 107.